Írta: Andrásfalvy Bertalan
2017. július 23. vasárnap, 06:50 -

A paraszti halászati jog a Duna mentén Tolna és Baranya megyében

Degré Alajos a „Magyar halászati jog a középkorban” című alapvető munkájában elsősorban a halászó vizeket birtokló földesurak egymás közti, halászattal kapcsolatos vitáit megoldó, rendező joggyakorlatot, valamint a földesúr és jobbágy viszonyát, a jobbágy-halászok jogait és szolgáltatásainak rendjét tárta fel. [1] Az utóbbi kérdéskörre vonatkozó eredményeit felhasználva és azokat összevetve a tolnai és baranyai Duna mentén tapasztalt újkori joggyakorlattal, a következő általános és némiképpen leegyszerűsített vízhasználati elvet fedezhetjük fel: A halászati jognak a földbirtokkal való összekapcsolása (XII. sz.) és az egységes jobbágyosztály kialakulása (XIII. sz.) után már a középkorban a halászó vizeket a bennük fogható halak értéke szerint rangsorolták. A legértékesebb, elsőrangú vizek, halfogó helyek egy része – korábbi joggyakorlat alapján – továbbra is független maradhatott a partbirtoktól; így például néhány fontos viza-fogó hely a Dunán. Az elsőrangú vizek más részét a földbirtokosok „tilossá” tették jobbágyaik számára, azokon a jobbágyok rendszerint csak a földesúr szerszámával és robotban halásztak. Más esetekben e vizeket külön fizetett pénzösszegért bérbe adta vagy a kifogott halak nagyobb részét követelve halásztatta. Egyes esetekben a halászó víz bérlői nem is a helybéli jobbágyok voltak. Így halásztak vizát a XVIII. században a komáromiak a kalocsai érseki uradalom Bogyiszló határába eső Duna-szakaszán, vagy a több földbirtokos közös tulajdonát képező Madocsa halászó vizein a budai polgárok. Ilyen elsőrangú víznek számított például a Sárvíz is a bátaszéki uradalom decsi, pilisi és nyéki jobbágyai számára. A másodrangú vizek halászatát a földesúr a jobbágyokra bízta, de a fogott halból saját szükségletétől, a hal értékesítési lehetőségeitől függően változó nagyságú rész beszolgáltatását követelte. Ez a rész általában a hal fele, egyharmada, ritkábban egynegyede vagy ennél kisebb része volt. A Duna mentén másodrangú halászó vizeknek számítódtak általában a folyóból közvetlenül az ártérre a vizet kivezető fokok. Ilyenek voltak például Alsónyéken a Kettős és Széllel fok, melyet az uradalom fele halért, a többi halászó tavakat pedig harmada halért adott át a falunak. [2] Madocsán e fokok kizárólagos halászatára, csak áradás idején tartott igényt az uraság. [3]
Ebben az esetben tehát időnként változott a halászó víz értéke, besorolása. Áradáskor nyilvánvalóan értékesebb halak nagyobb tömegét foghatták ezeken.

Az első- és másodrangú halászó vizeket a földesúr vagy maga a falu vigyáztatta, hogy senki illetéktelenül ne halásszon azokban és a fogott hal mennyiségét ellenőriztette, hogy a köteles részt senki se sikkaszthassa el.

Annak idején a törökök is hasonlóképpen rangsorolták a vizeket. Az elsőrangúakat nem adták hűbérbe, hanem a császár hasznára a legtöbbet ígérőknek adták árendába. Így a Dunát és a Sárvizet a hozzá tartozó halastavak egy részével szintén a császárnak foglalták le. [4] A

hűbérbe adott falvak jövedelmei felsorolásánál hol hal-ketteddel, hol pedig hal-tizeddel találkozunk. Vannak falvak, ahol csak az egyik szerepel a kettő közül s vannak olyanok, ahol mindkét fajta hal-adót megemlítik. Az értékesebb hal felét, a csekélyebb értékű halak után csak tizedet adtak, – magyarázza ezt KAMMERER. Különös, hogy a XVII. század végén, amikor a falvakat afelől is megkérdezték az összeírók, hogy mivel adóztak a töröknek, sehol sem találkozunk azzal, hogy a haltizedről vallottak volna. Bizonyítékok híján, csak lehetőségként vetjük fel, hogy a halkettedet bizonyos jobb halászó vizekre vetették ki, melyeket a török földesúr ellenőriztetni tudott, a haltizedet pedig átaljában vetették ki azokra a falvakra, ahol a halászat fontos megélhetési forrást jelentett. Mert az feltételezhető, hogy nagyobb vizekben jobb, nagyobb halak is akadnak, de az nem, hogy ebben vagy abban a faluban csak értékesebb vagy csak értéktelenebb halat lehetett fogni.

A harmadrangú vizek használatába a földesúr nem szólt bele, abból részt sem követelt. Ha azonban a falu úrbéri szerződésében szerepelt a böjti napokra, péntekre és esetleg szombatra is, való hal beszolgáltatása, úgy ez az „ebédhal” innét került ki. Ez a szolgáltatás ilyen vizek meglétét feltételezte. Ugyanis a legértékesebb halak fogása bizonyos alkalmakhoz és időhöz volt kötve. Az elsőrangú vizeken főként ősszel volt a vizafogás ideje, a fokokon pedig áradások alkalmával fogták a harcsákat és csukákat nagyobb mennyiségben. A nagyobb munkával készült rekeszek, szégyék működtetése, a nagy vizafogó hálók kezelése több ember tervszerű együttműködését tételezte fel, ezért sem kerülhetett erre sor minden héten. Nem utolsósorban a két első vízkategóriában fogott hal főként kereskedelemre került, az ebédhal fő értéke pedig éppen annak frissessége volt és ezért elnézhették esetleges kisebb voltát vagy alacsonyabb értékű fajtáját. A harmadrangú vizek a nádas, sekélyebb, nagy hálóval halász hatatlan tavak, kisebb tavakat, fokokat, medreket összekötő, időszakosan vízzel feltelő laposok, palék, holt ágak, kopolyák voltak, melyekben vejszékkel és különböző borító szerszámokkal fogták a halakat. *„Helységünket soha a kürtőkben fogott hal eránt nem taxálták, ezért kapták a tiszt urak a pénteki és böjti halat."* [5]

A halászóvizek hármas rangsorolása csak általánosan felfedezhető irány a joggyakorlatban, egyes falvak és mezővárosok esetében e kategóriák elmosódtak. 1715-ben Szekcsőn a legértékesebb halászóvíz, a Duna halászatát a földesúr magának foglalta le, a többi, másodrendű vizek után pedig a zsákmány harmadát kapta. 1741-ben, amikor Szekcső több, mezővárosokat illető előjogot kapott, az új szerződés szerint *„a Duna beli és szigetben és akár hol a szekcsői Határban lévő Halászatnak a haszna az Uraság és Helység között úgy osztatik föl, hogy eötből kettő az Uraságé három a helységé legyen…”* [6]
A kétféle rendű vizeket tehát összevonták és ebből adódott ez a különben messze környéken példa nélkül álló 2/5—3/5-ös arány, ami kevesebb teher volt az elsőrendű vizek feles halászatánál, de több a másodrendű vizek után adott 1/3-os résznél.

Ahhoz, hogy pontos képet kapjunk a Duna menti jobbágyi halászati jogról és szolgáltatásokról, át kellene tekintenünk külön mindenegyes falu erre vonatkozó, urbáriumokban és szerződésekben leszögezett jogszokását, mely a XVII. század végétől a jobbágyfelszabadításig több ízben is megváltozott, módosult. A falvanként nagy eltéréseket mutató, részletes jogszokásfejlődés igen tanulságos, de terjedelmes bemutatása helyett itt meg kell elégednünk e fejlődés irányának ismertetésével: a halászati haszonvételek rohamos csökkenése a földesurakat arra késztette, hogy egyre több halászó vízre terjesszék ki kizárólagos jogukat. Ebben a törekvésben a világi, azok közt is a közbirtokos földesurak jártak elöl. [7] Például Paks földesurai már 1728-ban minden halászó vizet maguknak foglaltak le s azokat magas bérösszegekért később árveréseken haszonbérbe adták. Az alapítványi és egyházi uradalmak csak a XIX. század elején, közepe táján léptek erre az útra. A földesúr kizárólagos halászati jogának kiterjesztése a másod- és harmadrangú vizekre oda vezetett, hogy 1836-ban már számos helyen kialakult gyakorlatot országos törvénnyé emelték és a jobbágyokat teljesen kizárták a halászatból. A jobbágyfelszabadítást követő elkülönözési perekben már az uradalmak ügyvédjei mindenhol minden halászó vizet a földesurak számára követeltek, kimondván azt, hogy a jobbágyoknak 1848 előtt halászati joga nem volt, mert a halászati jog regálé jog és mindenkor a földesurat illette csak. Ez az érvelés alaptalan volt. Magyarországon halászati regálé nem alakult ki és a jobbágyoknak pedig volt halászati joga. [8]

Az urbáriumok, szerződések, az úriszék vagy a vármegye elé vitt peres ügyek jegyzőkönyvei jobbágyok földesuraikkal szemben biztosított halászati jogairól és kötelezettségeiről, vagyis az első- és másodrendű vizek használatáról nyújtanak felvilágosítást. Tanulmányomban azonban most nem ezekre a kérdésekre, hanem azokra fordítanám a figyelmet, melyek a jobbágyok, parasztok halászati jogát egymás közt szabályozta. Azoknak a vizeknek halászati jogát vizsgálom meg, melyek felett a jobbágyok rendelkeztek és szolgáltatást adtak a földesúrnak (másodrendű vizek) és azokét, melyeket szolgáltatás nélkül használtak (harmadrendű vizek). Ennek a joggyakorlatnak a megrajzolásához a fentebb felsorolt források kevés támpontot, adatot adnak, ezért elsősorban az élő hagyományra, helynevekre és a falusi, mezővárosi bíró és tanács elé vitt vitás ügyekről maradt feljegyzésekre támaszkodom. Szükséges azonban ehhez az is, hogy felvázoljam az árterek halászatát lehetővé tevő régi vízgazdálkodást. Meggyőződésem, hogy a Duna, Tisza és néhány állandó vizű nagyobb tó mellett ez az ártéri halászat adta a XVIII. század közepéig, végéig a magyarországi halászat zömét, fő tömegét. Az ártéri halászatban, annak megszűnéséig, jobbágyok, parasztok vettek csak részt, halászcéhek, hallásziparosok nem.

Bizonyára történelem előtti időkre nyúlik vissza az az elv, mely a folyóvizek áradásait minél nagyobb területre igyekezett szétvezetni, hogy apadáskor a sekélyedő vízben visszasietők halakat könnyebben elfoghassák. Később, a középkor folyamán, az ártér összetettebb, sokoldalú haszonvétele idején, a víz szétáramlását a folyókat kísérő természetes hátakon át vízkapuk, fokok segítségével biztosították. Az egész árteret a folyam lélegzésébe bekapcsoló vízgazdálkodás a Duna mentén a XIV. századra már kialakult, kiépült. A fokok, csatornák

építése és „üzemeltetése” állandó gondozást, felügyeletet kívánt meg. A mederből tervszerűen, csendesen kivezetett, az ártérben szétterülő, a nap sugaraitól felmelegedő sekély vízben találták meg a halak ivásra és a kikelő ivadék növekedésére a legmegfelelőbb feltételeket. Apadáskor a víz visszavonult a fokokon át a mederbe, az ezekre épített rekeszekkel tömegével fogták ki a nagyobb halakat, az apróbbak átbújtak a rekesz résein és visszajutottak az élő vízbe. Ennek a vízgazdálkodásnak volt következménye hazánk csodált halgazdagsága. [9] A török hódoltság alatt és az azt követő időkben gondozás híján ez a vízgazdálkodás tönkrement. Működését, hasznát az azt egykor munkájával is fenntartó, a háborúkat helyben átvészelő folyó-menti parasztság ismerte már csak, neki is látott több helyütt e vízrendszer helyreállításához, fokok ásásához, de ezzel szembekerültek földesuraikkal a halászati jog, a kormányzattal pedig a folyószabályozások területén. A kormányzatot teljesen áthatotta a kor divatos eszméje, a merkantilizmus, mely ebben a tekintetben a folyókban elsősorban szabályozandó vízi utat látott a kereskedelem szolgálatában. Ezért születtek a XVIII. század elején hazánkban a merész hajózó-csatorna tervek is. A földesurak, nagyrészt maguk is idegenek, külföldi példák után indulva, folyószabályozással és árvízvédelemmel búzatermő területek meghódításáról álmodoztak, s mit sem sejtettek a korábbi, nagy múltú vízgazdálkodásból. Mentségükre legyen, hogy a fokrendszer elhanyagolásával az ártér mindenhol elmocsarasodott, a meder elsáncolta magát és a kitört víz nem juthatott vissza a folyóba, hanem az árteret megülve, füvét, fáját megrohasztva posvánnyá vált. Ezzel valóban kiterjedt a vizek világa a török korban, amit várak és búvóhelyek védelmében még mesterségesen is elősegítettek. Ez azonban egyáltalában nem növelte a halállomány szaporodásának lehetőségeit, inkább akadályozta azt, halgazdaságunk rohamosan csökkent már a vízrendezések megkezdése előtt is. Az új, nyugatról másolt vízrendezési elv a folyókat gátak közé szorítva, kanyarjait átvágásokkal rövidítve kívánta szabályozni, hajók járásához mélyíteni és egyben a korábban vízzel borított s elmocsarasodott területeket lecsapolva földművelésre alkalmassá tenni. 1775-ben a jobbágyok egy részének írásba foglalt tiltakozása ellenére elrendelték a vízkapuk, fokok eltöltését egy kezdetleges gáttal, mely közvetlen a medret kísérte. A vízáradásokat korántsem tudták ezzel megakadályozni, de a kiöntött víz visszahúzódását igen, ami az elhanyagolt ártér további romlását, elposványosodását okozta, megfosztva azt még megmaradt csekély haszonvételi lehetőségeitől. Több mint száz esztendő kellett ahhoz, hogy a gátak valóban védjenek az árvíz ellen és az ártéren földművelést lehessen kezdeni.

Az ártéri halászat legfontosabb feltétele a fokok létezése, használata volt. Azok a fokok, melyek közvetlenül a folyó Dunából vezették ki a vizet, a rajtuk elhelyezett és apadáskor működő rekeszek miatt első- és másodrendű vizeknek számítódtak. A török alatt a császáré voltak, a XVII. század végén, XVIII. század elején a földesurak feles haszonért adták jobbágyaiknak. Egy-egy ilyen elsőrendű fok nem csak közvetlenül hajtott hasznot. Rajta keresztül mint egy szétágazó, terebélyes fa, a Duna további fokokon, tavakon csatornákon keresztül számtalan kisebb mélyedést, halastavat éltetett és látott el vízzel. A kibocsátott víz megöntözte és megtermékenyítette a réteket, legelőket és gyümölcsösöket is. Az ártérben így a kisebb tavak, fokok, palék, kopolyák mellett számtalan jó halászó hely volt, melyeken különféle szerszámokkal szinte egész évben foghatták a halakat. A legtöbb halat a tavakba vizet közvetítő fokokra épült rekeszekkel és vejszékkel fogták. Néhány nagyobb, és az uradalom által

is számon tartott halászó tavon kívül, melyeket másodrendű vizeknek tekinthetünk, mivel az abban fogott halból részt adtak, a kisebb vizek adóztatás nélkül voltak a jobbágyok kezén. Az utóbbiakat harmadrendű vizeknek tekinthetjük, melyekre először Degré Alajos hívta fel a figyelmet néhány XVI. század végi Sopron megyei összeírás kapcsán. [10] Később Lukács Károly ugyanezeket a vitnyédi, szergényi, bősárkányi adatokat bővebben ismertette és kommentálta és azt írta, hogy az országos joggyakorlattól eltérő, rendhagyó jelenséggel állunk szemben. [11] Egy szergényi 1584-es feljegyzésben szó szerint ez áll:
„Somogy Gergell meghalt, hele (értsd telke) sellér. Háza rajta. Szántófölde, réte nincsen, valami kevés halas vize vagyon hozzá, kirül semmit sem adnak.”
Egy másik vitnyédi összeírás szerint az egyik jobbágy egy másik jobbágy
„helyéhez való vizet és földet”
birtokolt. Ugyancsak Vitnyédről jegyezték fel 1584-ben az egyik jobbágyról, hogy
„ennek halászó vizét a polgárok engedték neki.”
„Az hidasiak minden helyhez bírnak egy egy halászó vizet”
, –olvassuk ugyanebben az összeírásban a Szergényhez tartozó Hidas lakóiról.
[12]
Hasonló jelenséggel találkozunk a Duna mentében is, de én azt gondolom, hogy itt és Sopron megyében ez a jobbágyi halászó-víz birtoklás nem egy kései fejlődés eredménye, mint ezt Degré Alajos feltételezi. Azt írja ugyanis ezzel kapcsolatban, hogy „a jobbágyok nagymértékű halászati szabadságát azonban még mielőtt az teljesen kialakulhatott volna, nyirbálni, korlátozni kezdték."
[13]

Ez a halászó hely a harmadrendű víz mellett, a jobbágy ősi foglalás jogán kizárólagosan használt területe. Nem volt a jobbágytelek tartozéka, birtokosa csak annak a faluközösségnek volt telkes vagy zsellér tagja, melynek határában a kérdésbe vett víz létezett. A halászó hely jogi helyzete némiképpen az irtáskertekéhez volt hasonló, melyet a XIX. század elejéig, sőt 1848-ig is több helyütt, zsellérek is bírhattak. Arra sincs semmi adat, hogy a halászó vizeket a falu osztotta volna ki lakosainak akár egyszer s mindenkorra, akár pedig ismételten, bizonyos időközökben, mint a kaszálókat vagy földeket. Abból a mondatból, hogy „ennek halászó vizét a polgárok engedték neki” erre következtetni még nem lehet. [14] A közösség nem osztott irtásréteket sem, de felléphetett és fel is lépett méltánytalan birtoklás, például irtáskertek, szálláshelyek szükségtelen halmozása ellen, mely a közös használatú erdőt és legelőt kisebbítette, így a köz kárára volt.
[15]
A Duna mentén a jobbágyi halászó vizek nem szakíthatok el az ártér együttleges, sokoldalú paraszti haszonvételétől. Az ártérben levő szállás volt sokáig e sokoldalú haszonvétel „támaszpontja”. Ez a szállás lehetőleg teleltetésre alkalmas erdőben, fás helyeit, a téli legelő, kaszáló közelében, itatásra, halászásra alkalmas vízfolyás, fok vagy tó partján állott, ahol az állatokat egyben tartó, mesterségesen emelt dombon karám és gunyhó, az ott tanyázó emberek védelmére elhelyezést nyert. A szállás körül oltott gyümölcsfák állottak, melynek termését az oltás, de méginkább a tartós, háborítatlan használat jogán szedték, a szállás körül gyűjtötték a vadmadár tojásait, állították fel a vadfogó hurkokat, vágták, szedték a száraz fát, a vesszőt és a

nádat, is. A jobbágy szállása melletti vízbe „hányta” bele vejszéit, s a nem egyszer maga vagy ősei által ásott, vájt fokban állott rekesze is, ahol „emécsőzött”. Nemegyszer a szálláshely magasítására úgy hordta, ásta ki a földet, hogy azzal mesterséges haltartó gödröt, itató kutat is képezett, Ezért kapcsolódnak a tavakhoz, fokokhoz személy vagy családnevekből képezett helynevek. Pesty Frigyes számára 1864-ben összegyűjtött helynév-összeírásokból és az élő hagyományból is tucatjával idézhetek erre példákat. Pl. Decsről: „Kis Rátz fok, – partján ily nevű család méhészetet űzött. Balázs tava, – melléke rét és tó, ily nevű tulajdonostól. Borbás fok, – melléke szállás és kaszáló (t. i. Borbás szállása és kaszálója).”
[16]
1864-ben, az elkülönözéssel az uradalom és az államigazgatás kiszorította a jobbágyokat a halászatból, ezért a bátai jegyző már így magyarázta a helyneveket:
„Szunda görönd, kaszáló, nevét hasonnevű tótól veszi, utóbbi viszont Szunda nevezetű orvhalásztól neveztetik. Bárdos foka, Dobordi foka, - az ott portyázó orvhalásztól vette nevét.”
[17]
Az emlékezetben a szállás sokoldalú haszonvétele, a helynév és az ott birtokos család összefüggése ma is él. Szél András atyai örökségű szállása a Börzsöny Pál foka mellett volt:
„Mondtam öregapámnak, azt mondja meg kétek, hogy ember emlékezet óta ott volt a szállásuk a Börzsöny Pál fokánál, hát akkor mért Börzsöny Pál foka az, mért nem Szél foka! Annak kellene lennie!”
Száz esztendővel ezelőtt valóban Börzsönyöké volt ez a hely. Pesty Frigyes helynévgyűjteményében szó szerint ez áll:
„Börzsöny Pál foka, melléke szállás és kertek, ily nevű tulajdonosától.”

Bátán és Bátaszéken annak az emlékét is megtaláljuk, hogy bizonyos halászó helyeket adtak, vettek. *„Az ősömnek nagy szőlője volt a Bödei hegyen … eladta 2 zsák búzáért és vett rajta egy emécső helet, egy halászó helet, az az övé vót, ott halászhatott, mert nagy éhség volt akkor.”*
Luby Margit bátai gyűjtésében azt jegyezte fel, hogy halászó helyet cseréltek el,
„egy napi földért, amit egy nap alatt meg tudott kapálni. Valami vízkifolyó (fok) volt ez. Hogy elcsalja őket onnan . . .”
[18]
Valószínű ártéri irtáskert volt a szóban forgó föld, bár Báta mezővárosi rangja lehetővé tette a szántóföldek adását-vevését is.

A foglalt halászó helyeket és használatát a szokásjog védte. Nem térek ki itt azokra a jogszokásokra, melyek a szálláshely, irtás stb. egészére vonatkoznak, hanem csak azokra, melyek a halászatot érintik. A legelső és legfontosabb íratlan törvény az volt, hogy a hal és a víz áradáskori kimenetelét az ártérbe semmi módon akadályozni nem szabad. A rekeszeket ki kellett nyitni, azokkal halat fogni kifelé jövő vízzel tilos volt. Az eresztő rekeszeket, emécső helyeket, csuhégátakat csak apadóra volt szabad lezárni, illetőleg használatba venni. A másik hasonlóan sarkalatos szokástörvény az ősi, háborítatlan használat jogán birtokolt helyeket nemcsak az elsajátítástól, hanem az ott való eredményes halászatot akadályozó beavatkozásoktól is védte. *„A régi időben, ki hová települt, csinált egy gunyhót. Ő azon a tájon*

halászhatott magának … Arra a fokra más nem települt rá. Volt itt halászbecsület, a másik nem ment oda. Hát úgy egymás kenyéribe kotorásztak volna … Ha valaki valamelyik tájon lakott (értsd szállása volt) hát azon a tájon halászott, akkor oda becsületből a másik halász nem ment, nem háborgatta."

Az ősi, háborítatlan használatot a közösség tudta, szentesítette, ez pedig a tanúk tanúságtételében nyilvánult meg. 1777-ben Balázs István mohácsi lakos *„a Szigetben levő Sártoó nevű fokon 9 esztendőtől fogva veiszet tartván a Városi magisztrátus engedelméből, most tavaszkor annak eliben Karancsi Máté veiszet vetett és az ő veiszében való haljárásnak uttyát elzárta. Megbizonyosodván az, hogy Balázs István kilenc esztendőktől fogva a Helben békességesen Veiszet tartott, azért Karancsi Máté azon Veiszet melyet … említett Sártoó Fokban csinált, azonnal föl szedgye …"*
[19]
Írásbeli jóváhagyás, bizonyítvány a békességes és jogos bírásról csak ilyen és ehhez hasonló vitákkal kapcsolatosan keletkezett vagy mint az irtásrétek esetében, ha azokat eladták, zálogosították vagy elörökítették. Az ekkor írt „fassionalis levelek", „rét levelek" vagy „szálló levelek" perdöntőek voltak. Egyébként az eféle helyek használatáról írásbeli engedély nem létezett. Ha azonban jogossága vitássá vált, a tanács kiküldött esküdtek vizsgálatára bízta, hogy például nincsen az tilos, védett helyen (tilos erdőben, útban, vízben stb.) és az illető a köz kárára nem birtokol jogtalanul többet, mint más.

A régi foglalásokra vonatkozó emlékezések keverednek a jobbágy-elkülönözés után több helyütt (pl. a Sárközben és Mohácsott) már bérelt, a szálláshoz mért és a partbirtokosság jogán használt és később, a múlt század végén a halászó vizek bérlőitől albérletbe vett vizek halászati jogával kapcsolatos emlékanyaggal. Egy-egy család, különösen kisebb vízfolyások mellett, változatlanul birtokában maradhatott régi irtott szállásának, rétjének, mert az elkülönözés végrehajtásánál mód nyílt arra, hogy illetőségét régebbi foglalási helyén mérjék ki, illetőleg azokat megválthassa. Ezekkel az ártér egy-egy pontján birtokos parasztokkal szemben álltak a szálláshely, rét, irtás, föld nélküli egykori zsellérek és föld nélküli napszámos-emberek a „csikészek", akik *„bele-bele bújtak a más vejszéjébe … ki-ki lopkodták a halakat a vejszékből, meg a varsát fölszötték … Mert a rendes halásznak volt mindnyájának joga (később ezek kénytelenek voltak halászjegyet váltani), portája, területe, ahol dolgozott, de ezek olyan kujtorgók voltak, ezek a csikészek … Meg avatatlanul dolgoztak."* Az első világháború idején már igen öreg Vak Somogyi, aki az egyik decsi gazda Lassi Duna melletti szállásán élt, annakidején elmondta magáról:
„Elmentem egyszer a vejszbe, belebújtam, kiszedtem a halat, aztán rajta fogtak az öreg halászok és bizony le találták vágni a kezemet is, meg a szememet is kiütötték … Mer az volt a baj … Egyik másik fogott halat, akkor aztán belebújtak, kimerőcsézték kézzel megfogták a naggyát. A többi látta, hogy ki van feszegetve a szája, a torka a vejsznek. Akkor jött a balta meg a fokos. Azért sok halász fulladt a Dunába, ilyen dolgok miatt..."
Az egymástól barmot lopó rideg pásztorok önkényes és kegyetlen törvénykezése ez afelett, aki rajtavesztett. A településektől távol, az erdők és mocsarak közt senki sem futott a törvényre,

hanem a „maga bírája lett.” E kegyetlen és szigorú megtorlással szemben például a csónakok kérdezés nélküli kölcsönvétele, máig, a legelő lovak hasonló, hír nélküli használata régebben nem vont semmi büntetést maga után.

A halászó vizek kisajátítása az 1836-os törvénynek megfelelően a Sárközben csak az elkülönözés után történt meg. Az uradalom joghatóságába esett összes halászó vizeket vállalkozók vettek bérbe, majd részleteiben borsos árveréseken adták tovább albérletbe. E kisajátítást, nem lévén sohasem pontosan leszögezve azelőtt az úrbéri szerződésekben, melyek az első- és másodrendű, bérletként, szolgáltatásokért vagy részadásért használt vizek, és melyek azok a harmadrendűek, melyeket szabadon vagy „ebédhalért" használtak a jobbágyok, a nyerészkedő bérlők a törvény erejével természetesen kiterjesztették a volt, ősi jogon használt harmadrendű vizekre is. Ebből sok súrlódás támadt. 1851-ben például a bátaszéki Schwartz vízárendás, aki az alapítványi uradalmak halászati jogát bérelte, albérletbe adta a Hosszú Csöngőhát tavát ősi Andrásnak és Varga Jánosnak. Ez a tó Dani János rétjébe nyúlt bele, s azelőtt azt háborítatlanul használta. Az új rend szerint a két bérbevevő nem vette Dani ősi jogát figyelembe, Dani pedig nem tudta, hogy halászó helye árverésre került. Mikor látta, hogy mások bérlet jogán halásznak tavában, lesietett Schwartzhoz, s hogy a tó halászatát megszerezze, tízről tizenkét forintra emelte a bért, Schwartz elfogadta a számára nyereséges változást, de a már 6 évre megkötött szerződés ügyét a másik kettő a bíróságra vitte, ahol az új törvény szellemében az előbbeni két bérlő javára döntöttek. Az ősi foglalás jogossága tájékunkon mélyen gyökerezett az emberek tudatában. A hosszan elhúzódó szekcsői úrbéri per végzése ellen még az 1900-as évek elején az egyik fellebbező volt úrbéres ivadék szenvedélyesen vallotta, *„nem lehet az, nincs az a törvény, hogy ős foglalásomból, amit apáimtól maradott kiforgasson.”* [20]

A nagyobb és a faluhoz közelebb eső, könnyen megközelíthető halászó vizek közös használatban voltak. Ezek egy része másodrendű víz volt s azok után a jobbágyok részt vagy bért adtak az uradalomnak. Az uraság nem a falu egészével tárgyalt a szolgáltatásról és a fizetendő árendáról, hanem a jobbágyok képviselőjével, a tóbíróval vagy fokbíróval. Vannak rá példák a XVII. század végéről, hogy a köteles rész beszolgáltatására a tóbíró az uradalommal szemben kezességet vállalt és zálogot adott a tiszttartónak. A tóbíró a helyenként és idők folyamán változó szokás szerint vagy a falu közös használatába bocsátotta a vizet, vagy az egyes halászó tavakat külön-külön adta bérbe egyéneknek vagy halász-seregeknek, kompániáknak. A tóbíró maga is, rendszerint a legtöbb halászó vizet bérelte vagy a közösen használt tóban a legtöbb halászszerszámot tartotta, mint például az őcsényi tóbíró. [21]
Régebben valószínű a közös tavakban nem egyénenként rakták a vejszéket sem, hanem nagy kürtű közös vejszét építettek. Ilyen állott Pilisen a XVII. század végén és Mohácson a Hajloki Rétben még 1771-ben is. Az utóbbiról szó szerint azt olvassuk, hogy
,,az örvin fönekin egy két kürtű vagyis két ágú Veisz (volt) annak fölső kürtjét a mohácsiak, az alsó kürtjét pediglen halászván a kölkediek bírták.”
[22]
Később, ahogy a falu közösségi kötelékei lazultak és elmaradt a közös kaszáló rét évenkénti

nyilazása, úgy léptek a közös kürtők, vejszék, rekeszek helyébe a közös tavakban is az egyéni készítésű és kizárólagos használatú vejszék. Ilyen közös vejszés tava volt a decsieknek még a múlt században a Bán tó. A közös tavakban elhelyezett vejszékből részt adtak vagy a szerszámok után fizettek adót a tóbírónak. A tavakba helyezett vejszék és a fokokkal kapcsolatos ügyekben is a tóbíró ítélkezett. A tóbírói tisztség általában külön volt választva a bírói tiszttől, de például Gerjenben, a „halászfaluban”, mindkét tisztséget egy ember viselte. A közös használatú vizekre a tópásztorok, rekeszpásztorok ügyeltek. A tómesterek voltak a falu halászati „szakemberei.” A tóbíró alá voltak rendelve, ők szedték be a bérösszegeket vagy a köteles részt és azt a tóbíró számadásába adták. Ők irányították valamikor a jobbágyok közös halászati munkálatait: rekeszek építését, fokok vájását, vejszék lerakását és a háló kezelését az őszi „átalyános” vagy „generális” lehalászások idején. Az uradalom számára működtetett, de a jobbágyok gondjára bízott építményeket is a tómester tartotta rendbeli. Előfordult, hogy az urbárium külön kikötötte, hogy az úrnak folytatott halászatra, annak irányítására alkalmas tómestert a falu minden esetben rendelje ki. A falu gyakran, például a Sárközben, egy bérösszegben árendálta ki a határába eső vizeket, vagyis azokat, melyekből az uradalomnak részt kellett adjon. A közös vizeket részletenként kisebb közösségek „halászseregek”, „társaságok” vagy „kompániák” halászták. Ezek létszáma valószínű a nagyháló, az őszi lehalászáskor használt gyalom kezeléséhez szükséges munkaerőtől függött. Bogyiszlón 1751-52-ben legalább 8 halászsereg működött, pedig a Dunán nem is halászhattak ezek. Elnevezésük részben a halászott vízre, illetőleg vízrendszerre vonatkoztak: „Karászi halász Compánia, Vajasi halász Compánia”, vagy vezetőjük nevét viselték: „Tolnai András halász serege.” Mohácson, ahol nagyobb vizek is a város használatában voltak, a Duna, Öreg Duna és nagyobb tavak, nem tómesterről, hanem tanyamesterről hallunk. A nagyobb halászó víz kisebb tanyavetésekre volt felosztva, amit külön-külön is adott a város bérbe, míg az uradalom felé egy összegben fizette a halászati bérletet, a beszolgáltatandó rész megváltását. Madocsán két halászsereg halászó vize nem volt elkülönítve egymástól. 1805-ben azért mozdítják el a két halászsereg élén álló tóbírókat, mert egymással versengve oda vetemedtek, hogy az egyik halászsereg éjjel, a másik már megvetett hálója mellett vetette ki a hálóját, és így a másik sereget jogtalanul megkárosította. Itt és például Alsónyéken a tómesteri és tóbírói tisztség, illetve elnevezés összefolyt, hol így, hol úgy nevezték. Ugyancsak Madocsa jegyzőkönyvei őrizték meg számunkra azt, hogy miképpen számolt el az egyénileg halászó a közösség illetve a tóbíró felé. 1805-ben egy madocsai embert hamis rovás készítése miatt, mellyel 4 mázsa halat akart törvénytelenül eltagadni, egyszer s mindenkorra kizártak minden halászatból *, „úgy hogy nekie még csak veisz-hely és semmi nemű halász eszközök tartása se engedtessék meg, publikáltatván ezen hamisság a templom előtt közönségesen a többieknek tanúságára.”* [23]

Itt már a falu által bérelt halászó vizekről lehetett csak szó. Madocsán 1790-es években végrehajtott úrbéri rendezés megszüntette az irtáskerteket és szállásokat, melyek mellett foglalt halászó helyek is voltak. A foglalt ősi jogon bírt halászó helyektől nem foszthatták volna meg az illetőt.

A közösen birtokolt tavakból több helyütt egyet az egyház, a falu mindenkori papja számára biztosítottak. 1620-ból Szekcsőn már említenek ilyent. A kölkedi pap tava használatáról Pesty névgyűjtője emlékezik meg, a bátai és decsi pap tavát helynév őrizte meg. [24]

Irodalom:

ANDRÁSFALVY Bertalan

1969: A mohácsiak állattartása 1686-tól 1818-ig. II. rész. „Értekezések 1969" Dunántúli Tudományos Intézet.

BELÉNYESY Márta

1953: A halászat a XIV. században. Ethn.

CSALOG József

1940: Tolna megyei Sárköz népi halászata. NÉ.

DEGRÉ Alajos

1939: Magyar halászati jog a középkorban. Bp.

GOSZTONYI Gyula

1891: Duna-Szekcső múltja és jelenje. Pécs.

HOLOVITS Flórián

1966: Baranya a XVII. sz. elején. A pécsi Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. 171-177.

LUKÁCS Károly

1953: Adatok a Fertő és Rábaköz halászatának történetéhez. Ethn.

ORTVAY Tivadar

1882: Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig. Bp.

VELICS—KAMMERER
1886 —1890: Magyarországi török kincstári defterek, 1543—1599. Bp.

Forrás: Ethnographia LXXXI. évfolyam (1970.) 316–326.

[1] DEGRÉ 1939.

[2] Tolna megyei Levéltár, továbbiakban Tm 1. KAMMERER-hagyaték. Urbárium, et Conscriptio 1690. Alsónyék.

[3] Tm L. Madocsa úrbéri peranyaga.

[4] VELICS–KAMMERER 1886 – 1890. II. k. 363.

[5] Balogh Ádám Múzeum Szekszárd, továbbiakban BAM. Őcsénnyi Levelestár 1790.

[6] 1715-ös országos összeírás. Az egyharmad adására nincs tényleges adatunk, csak a környékbeli általános gyakorlat alapján feltételezhetjük azt. – GOSZTONYI 1891. 55.

[7] Közbirtokosok, vagyis több földbirtokos közös tulajdonában volt Bölcske, Madocsa, Paks, Gerjen és Fadd.

[8] DEGRÉ 1939. 109. – SOLYMOS 1965. 26.

[9] BELÉNYESY 1953. 149. – ORTVAY 1882. 360.

[10] DEGRÉ 1939. 105.

[11] LUKÁCS 1953. 289 – 290.

[12] Uo.

[13] DEGRÉ 1939. 105. és 21. sz. jegv/.et.

[14] Uo.

[15] Például Mohácsott lásd ANDRÁSFALVY 1969.

[16] Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattár. PESTY Frigyes kéziratos helynévgyűjteménye, továbbiakban PESTY, Tolna megye. Decs.

[17] Uo. Báta.

[18] Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattára, Népművészeti Intézet anyaga XVI/9.

[19] Baranya megyei Levéltár, továbbiakban Bm L. Mohács tanácsülési jegyzőkönyvei 1771. május 23.

[20] Tm L. Decs tanácsülési jegyzései. 1851. – Bm L. Szekcső úrbéri pere.

[21] BAM. Őcsényi Levelestár, idézi CSALOG 1940.

[22] Bm L. Mohácsi tanácsülési jegyzőkönyvek. 1771. 186–188. pontok.–Tm L. KAMMERER-hagyaták. Urbárium et Conscriptio. Pilis 1690.

[23] Tm. L Madocsa tanácsülési jegyzőkönyvei. 1805. február 15., március 29.

[24] Pesty, Baranya megye. Kölked. Tolna megye. Decs és Báta. – HOLOVITS 1966. 171-177.